

De grafelijke familie Van Eerste complete adelsarchief op

Door Roelof Braad *

Na jaren van voorbereiding komt een project van een belangrijk archief voor de geschiedenis van Nederland, België en het Rheinland in Duitsland in de eindfase. In samenwerking met Duitse collega-archivarissen, Museum Kasteel Hoensbroek en enkele historische verenigingen heeft Rijkzucht in Heerlen het archief van de grafelijke familie Van Hoensbroek laten digitaliseren om het via intra- en internet beschikbaar te stellen aan wetenschappers en het publiek.

Het grafelijk archief is van internationaal belang en bevat vele bronnen voor de Europese politieke en adelsgeschiedenis. Internationaal was ook de samen-

Kasteel Hoensbroek, het stamslot van de gelijknamige familie.

werking op archiefgebied. Voor zover internationaal na te gaan, is dit het eerste adelsarchief dat integraal op internet ter beschikking komt.¹

Grensgebied

Tot het kasteel Haag bij Geldem (D), de huidige residentie van de grafelijke familie Von und zu Hoensbroech, behoort het oud-archief van de graven van Hoensbroek. Het archief omvat 30 strekkende meter (5357 eenheden, 195.000 folio's) registers en bundels en 1309 oorkonden op perkament met zegels, uit de periode 1224 tot 1866. Bijna 90% van de documenten heeft betrekking op de tijd tussen 1400 en 1800. Het archief is nog steeds eigendom van de grafelijke familie Von und zu Hoensbroech. Het overgeleverde archief is bijzonder rijk

aan historische documentatie uit het Duits-Nederlands-Belgische grensgebied. Het vormt de weerspiegeling van historische gebeurtenissen, structuren en processen op het terrein van internationale politiek, landsheerlijk bestuur, kerkgeschiedenis, rechtsgeschiedenis en plaatselijk goederenbeheer. Verdeeld over de huidige landen heeft ongeveer 25% betrekking op Nederland, 65% op Duitsland en 10% op België. Voor Limburg wordt daarbij vooral gedacht aan Hoensbroek en het kasteel van Hoensbroek, maar ook over plaatsen als Valkenburg, Asselt en Swalmen, Grubbenvorst en Afferden zijn belangrijke en vele archiefstukken aanwezig.² Overigens is de procentuele toerekening op basis van het aantal archiefnummers betrekkelijk, want bijvoorbeeld de bestuurlijke functies van leden van de familie Hoensbroek hadden in vroeger tijden betrekking op gebieden die door de negentiende-eeuwse landsgrenzen worden doorsneden. Met name in hun positie als erfmaarschalk heb-

ben de Van Hoensbroeks een belangrijke rol als bestuurders gespeeld in het voormalige Overkwartier van Gelre, waartoe tot 1800 grote delen van het tegenwoordige Noord- en Midden-Limburg behoorden. De regionale en cultuurhistorische betekenis van de documenten, in het bijzonder voor het Rijn-Maasgebied, lag ten grondslag aan het besluit het archief van Haag te plaatsen op de lijst van nationaal cultureel erfgoed van de Bondsrepubliek Duitsland.

Ontstaan van het project

Tot op heden verliep de raadpleging van de archivalia door een breed publiek nogal moeizaam. In het bijzonder geldt dit voor raadpleging vanuit Nederland of België. Daarom ontstond al in 1986 het idee bij Jacques van Rensch (nu RHCL), Jo Jamar en ondergetekende vanwege het grote belang van het familiearchief voor de Limburgse en Euregionale geschiede-

nis, om het archief op microfilm beschikbaar te hebben. De raadpleging van het in particulier bezit zijnde archief in Schloss Haag was omslachtig en de conservering ervan in de 'archiefruimte' van het kasteel gebrekkig, waarbij meteen opgemerkt moet worden dat de grafelijke familie haar best deed om het archief zo goed mogelijk te conserveren. In gesprekken met de archivarissen van Landschaftsverband Rheinland, Rheinisches Archiv- und Museumsamt (RAMA) in Brauweiler (Pulheim), die de archieven van de Rheinlandse adel verzorgen en het beheer hebben over het archiefdepot van de Vereinigte Adelsarchiv im Rheinland e.V. in Ehreshofen,³ Stadt- en Kreisarchiv Geldern, zijn vanaf 1996 enkele (Europese) subsidietrajecten onderzocht en doorlopen om tot verfilming over te kunnen gaan. Door het internationale karakter van het project verliepen de onderhandelingen hierover moeizaam, mede omdat het project in eerste aanleg bij de buitenlandse projectpartners geen prioriteit had. Om Europese subsidie te verkrijgen werd zelfs het ambitieuze programma

De negentiende-eeuwse manuscriptinventaris van de archieven van Hoensbroek, bewerkt door Rien van den Brand en Stefan Frankewitz.

'Adel verbindt' ontwikkeld, waaraan verschillende musea en kastelen in binnen- en buitenland meededen en waarin ook dit project als een klein onderdeel was

Hoensbroek

internet beschikbaar

opgenomen. De aanvraag mislukte uiteindelijk doordat de projectpartners niet op tijd de benodigde toezeggingen voor de cofinanciering konden aanreiken.⁴

Ondertussen had de gravin, ingegeven door een verbouwing van kasteel Haag, het archief uit de opslag bij het kasteel overgebracht naar het depot in Ehreshoven. Toch blijft de raadpleging van de originele stukken omslachtig, omdat dit alleen kan plaatsvinden bij RAMA in Brauweiler. Daarvoor moeten stukken dagen van te voren worden aangevraagd. Voor een vlot verloop van onderzoeksprojecten is dat nogal hinderlijk.

Museum Kasteel Hoensbroek

Het archief was niet alleen voor de archiefinstellingen van belang. Ook voor de verbetering van de museale presentatie in Kasteel Hoensbroek, het stamslot van de Van Hoensbroeks, was de roep om beschikbaarheid van het archief groot. Kasteel Hoensbroek werd door de familie in 1927 verkocht aan de Vereniging Ave Rex Christe. De inmiddels Stichting Ave Rex Christe verhuurt het kasteel aan de Gemeente Heerlen voor de exploitatie van het museum.

Verder waren en zijn er nog plannen om in Gesselen (D) bij een van de landhuizen van de Van Hoensbroeks een museum in te richten. Het belang van een goed toegankelijk archief werd dus steeds groter. Om die toegankelijkheid te vergroten zou het archief op meer plaatsen geraadpleegd moeten kunnen worden. Aanvankelijk wilden de projectpartners dat realiseren door vervaardiging en distributie van verschillende raadpleegkopieën van de te vervaardigen microfilm. In de loop van de jaren werd uiteraard gekozen voor digitalisering en raadpleging via internet. Vooral voor de in 1994 ingezette vernieuwingen van de presentaties van Museum Kasteel Hoensbroek in Heerlen was en is het van groot belang dat het bestand digitaal beschikbaar is, want in de archiefstuk-

ken ligt nagenoeg de volledige geschiedenis van kasteel Hoensbroek en zijn bewoners besloten. Het is hard nodig om de reeds bekende geschiedenis van het kasteel op een nieuwe en toegankelijke manier te (her)schrijven, maar vooral ook om deze te completeren en om die geschiedenis te vertalen naar de museale presentatie. Door een goed museumjaar van Museum Kasteel Hoensbroek in 2005 kwam het benodigde bedrag beschikbaar om, na een aantal mislukte pogingen om subsidie te verwerven, de digitalisering ook werkelijk aan te pakken. Het museum stelde de voorwaarde dat Rijckheyt de digitalisering in samenspraak met LVR-RAMA technisch begeleidde en dat de deelnemende partners in het project het digitale archief dan ook werkelijk zouden gaan gebruiken voor geformuleerde onderzoeksprojecten

De bewerkers van de inventaris bij de overhandiging van de boeken aan Reichsgräfin Katja von und zu Hoensbroech, 23 juni 2008 (foto auteur).

en het onderzoek erin zouden stimuleren. Daarvoor moest het archief via internet toegankelijk komen.

Uitgave inventaris

De adellijke familie vertrok bij de komst van de Fransen met 37 kisten archiefstukken uit Hoensbroek naar kasteel Haag bij Geldern. Tussen 1856 en 1863 werd de inhoud van deze kisten door Friedrich Nettessheim – die daarbij voortborduurde op een inventarisatie in de periode 1805-1807 door Joseph Benedict Joën – in net Duits handschrift op papier gezet. Nettessheim werd geassisteerd door

de secretaris van de graaf, Heinrich Ferber. Het leverde een manuscriptinventaris op van ruim 700 bladzijden, op het formaat 30 x 45 cm. Ter invulling van een oude wens uit 1969 van oud-archivaris van het Kreisarchiv Geldern Gregor Hövelmann gingen Rien van den Brand van Stichting Historie Peel-Maas-Niersgebied (HPMN) in Venray en Stefan Frankewitz, archivaris van Geldern en zakelijk leider van MESPILVS - Gesellschaft zur Förderung des Stadtarchivs Geldern e.V., vanaf 1994 in hun vrije tijd aan de slag met de transcriptie, controle en verbetering van deze negentiende-eeuwse inventaris om die samen met de foto's van zegels aan de oorkonden en de beschrijving ervan als boekpublicatie te gaan uitgeven. Omdat een digitaal archief niet zonder archieftoegang kan, werden beide organisaties benaderd om elkaars projecten te versterken. Uiteindelijk was het op 23 juni 2008 zover dat Reichsgräfin Katja von und zu Hoensbroech uit Geldern (D) de inventaris in boekvorm overhandigd kreeg.⁵ Zij gaf weer eerste exemplaren aan vertegenwoordigers uit de drie landen: Duitsland, Nederland en België. Nu de negentiende-eeuwse manuscriptinventaris van het archief is bewerkt en in druk is verschenen, is het makkelijker van te voren benodigde archiefstukken te reserveren voor raadpleging in de studiezaal van RAMA. Maar lang hoeft die situatie niet te duren, omdat in het najaar van 2008 het digitale archief ter beschikking komt via een gesloten deel van de website van Rijckheyt. Het eerste jaar is bij de aanvraag voor raadpleging de toegangscode nodig die in de uitgegeven inventaris is afgedrukt.

Gebruik digitale archief

In Duitsland en zeker in adelskringen gelden andere gevoelens over het openbaar maken van archieven. In feite geeft de gravin als eerste volledige openbaarheid van het archief, maar zij stelde wel de eis dat het gebruik en de gebruikers van het archief traceerbaar zouden moeten zijn. De gevonden raadpleegvorm om dit te kunnen registreren is een gesloten omgeving op internet. Door Mespilus en HPMN is de inventaris als digitale toegang beschikbaar gesteld.

Lees verder op pagina 23 ►

► *Vervolg van pagina 21*

Deze is bij Rijckheyt ingevoerd in Mais Flexis en gedurende de verkoop van de gedrukte inventaris in het gesloten deel van de raadpleegmodule geplaatst. Later (2010) komt deze in het open deel dat ook toegankelijk en doorzoekbaar is via www.archieven.nl. De digitale archiefbronnen blijven daarna wel nog in het gesloten deel raadpleegbaar tot de gravin het groene licht geeft ook dit in het openbare deel te zetten. De gebruiker vraagt bij Rijckheyt een tijdelijk wachtwoord aan om bij het digitale archief te kunnen.

Het scannen van enkele van de 400.000 bladzijden uit het archief door X-Cago in Roermond.

Inmiddels is het archief door X-Cago in Roermond geheel gedigitaliseerd, waarbij van elke bladzijde een kleurenimage in TIFF-formaat is opgeleverd (circa 400.000 stuks) op een resolutie van 300 DPI. Omdat Rijckheyt alle toegangen en archieven via Archieven.nl ontsloten heeft, is bekeken op welke wijze de gedigitaliseerde archiefstukken het best voor internet geschikt gemaakt kunnen worden en gekoppeld kunnen worden aan de archiefomschrijvingen. Daarbij bleek dat er in het systeem van Archieven.nl het beste aan een inventarisnummer slechts één bestand gekoppeld kon worden. De gevonden oplossing is dat per inventarisnummer nu één of meer zogenoemde DJVU-bestanden zijn aangemaakt,⁶ die weliswaar ook nog wel fors van formaat zijn, maar het voordeel hebben dat ze in een soort streaming video bij de gebruiker op het beeldscherm verschijnen.

Clemens Wenceslaus Philiippus Joannes Baptista van Hoensbroek, de laatste Heer van Hoensbroek in Hoensbroek in 1796 (foto Marcel van Hoorn, Hoensbroek).

Waar deze in verband met de omvang van het aantal bladzijden en de performance in verschillende bestanden gesplitst moesten worden, zijn bij de beschrijvingen subnummers opgenomen.

Adelssymposium

Na de beschikbaarheid op internet zal Rijckheyt het elektronisch archiefdepot (e-depot) voor dit archief gaan realiseren.

Rijckheyt start hiervoor met dit archief en nog enkele andere digitale collecties in 2009 een pilot. Daarnaast zal LVR-RAMA vanwege de in Duitsland gegeven voorschriften van de digitale images nog een 35-mm microfilm (grijswaarden) laten vervaardigen voor het veiligheidsarchief van de Bondsrepubliek.

De financiering van het de intranettoepassing kwam uit drie landen, België (Algemeen Rijksarchief), Nederland (Rijckheyt, Museum Kasteel Hoensbroek) en Duitsland (Landschaftsverband Rheinland, Rheinisches Archiv- und Museumsamt).

Met de implementatie van het digitale archief op internet geven de samenwerkende organisaties de start voor het publieke en wetenschappelijke onderzoek in dit voor de Europese geschiedenis zo belangrijke archief. De intentie is om over enkele jaren als follow-up een adelssymposium op kasteel Hoensbroek te organiseren, waar dan hopelijk enige eerste onderzoeksresultaten gepresenteerd zullen worden.⁷

* Roelof Braad is stadshistoricus bij Rijckheyt in Heerlen.

Noten

- 1 Meer uitgebreide informatie over dit project is te vinden op www.x-cago.com/hoensbroek.
- 2 Zie de door mij in 2001 vervaardigde inhoudsopgave van het archief met alle plaatsen en familienamen, zoals deze in de hoofdingeling van de inventaris voorkomen. Deze is te downloaden op www.rijckheyt.nl/hoensbroek
- 3 R. Braad, 'De adelsarchieven in Schloss Ehreshoven', in: *Archievenblad* 110 (2006) nr. 3, 22-23.
- 4 Doorlopen subsidieprojecten: Interreg III (2000-2001); Interreg IIIa, Adel Verbindet (2003-2005).
- 5 R. van den Brand en S. Frankewitz (bewerkers), *Inventaris archief Kasteel Haag, Inleiding-Regesten-Zegels-Register* (Venray 2008) 880 blz. (alle teksten in het boek in het Duits), ISBN 978-90807292-4-7, € 36,00. Te bestellen op www.peel-maas-niers.eu of www.mespilvs.de.
- 6 Zie: www.celartem.com/en/. Om de DJVU-bestanden te kunnen raadplegen is een gratis plugin nodig, die op deze website is te downloaden.
- 7 Nadere mededelingen daarover verschijnen op www.rijckheyt.nl.